

EL CENSAL EN EL SENYORIU. VALLDIGNA (1393-1530)

per

Ferran Garcia-Oliver
(UNIVERSITAT DE VALÈNCIA)

Una de les deficiències de l'economia valenciana, durant els temps medievals, afectà el món de les finances. Sorprenentment, els experiments bancaris de tipus privat no arribaren a quallar, en un país que desplegà una vasta acció mercantil per la Mediterrània occidental; i un intent públic, com el de la Taula de Canvis de València, imitació del model barceloní, fracassà en un tres i no res. Si la demanda de capitals, tanmateix, no cessà de créixer durant tot el Quatrecent, vol dir que arreu del país es trobà una fórmula capaç de superar tant les limitacions bancàries com les insuficiències fiscals ordinàries. El censal fou la clau de volta de la hisenda pública i de les rendes senyoriales.

El recurs a aquesta modalitat de préstec coincideix amb la reordenació de l'aparell de l'estat de la corona que, com un efecte dominó, arrossega amb ell municipis i senyories. La cronologia avala que, en efecte, cap a mitjan segle XIV i dels Pirineus al Segura, a resultes fonamentalment de les guerres de Castella i d'Itàlia, se situa el trànsit de dos models fiscals i, de retop, la penetració definitiva del censal en l'entramat cívic del país. Abans, però, ha estat necessari tot el sabó teològic dels ordes mendicants per rentar-li la cara, al censal, de qualsevol lleganya usurària. De tota manera, ja feia temps que els cristians, ara subreptíciament ara a les clares, presentaven forta competència al crèdit hebraic; un crèdit privat, de limitats capitals i d'interessos exorbitants, sovint per damunt del 20% de curs legal. L'èxit del censal consistí, primer de tot, a situar els interessos per sota de la meitat d'aquesta taxa, en dilatar els terminis de retorn del manlleu al vist i plau de les parts, és a dir, mitjançant l'assimilació del "carregament" a una compra-venda, que obligava al lliurament de les pensions o interessos mentre no es restituís el capital.

El censal, doncs, com qualsevol altra modalitat de crèdit, es presentava com una operació positiva, sempre que estigués emparada per una economia, domèstica o pública, sanejada i per uns organismes comptables eficients. Requisits que no sempre foren preservats ja que, temeràriament, es repetien els carregaments sense reserves de béns o rendes suficients que garantissin el pagament dels interessos, com una fugida endavant que més tard o més d'hora havia de provocar situacions d'autèntica fallida. Aquesta pirotècnia censalista se saldà, a més, amb un altre resultat: la brutal pressió fiscal, que s'afegia a les contribucions i rendes de caràcter ordinari. Guy Bois va remarcar com un dels efectes de la tempesta de la crisi del XIV fou, certament, l'espiral de l'impost. Ara bé, l'Estat ix enfortit de les malaurances del segle, com també l'Església, perquè la reorganització de les finances durant l'estada avinyonesa permet encarar, durant tot el segle XV, la construcció d'una sòlida monarquia pontificia.

El cas que ara presente insisteix en les línies bàsiques que he tractat de sintetitzar en aquesta breu introducció —escalada del censal, reorganització del complex estatal i eclesiàstic, endeutament senyorial i pagès—, desbrossades ja en altres observacions locals o generals. Amb tot, Santa Maria de Valldigna presenta la particularitat de constituir una abadia cistercenca el patronat de la qual, en virtut del privilegi de fundació de 1298, recau en la persona del rei. Els lligams i els compromisos amb ell, doncs, fluctuen amb els vaivens de la política autoritària de la monarquia, sobretot a partir de 1460 en què l'elecció del càrrec abacial s'escapa dels vots dels monjos cap a la voluntat de Joan II, que el concedeix a familiars seus o a llinatges poderosos del país.

Curiosament, la inflació censalista coincidirà amb el règim d'abats comendataris. Un atot hàbilment explotat pel rei, perquè cada vegada que el Trastàmara i els seus successors acudien als militants del Cister amb el reclam dels abats perpetus, no era precisament per mor d'una generositat d'allò més, sinó per fer-s'ho pagar al preu de dolorosos carregaments, que tallaven l'alè dels indignats però obedients camperols. Per descomptat que aquesta disposició reial a escoltar els precs dels monjos —i, tot siga dit, la dringadissa dels florins—, permetia ensibornar-los amb paraules que prou que els havia d'afalagar: *Vosotros mirad con mucha atención por lo que cumple al servicio de Dios, bien y conservación desse monasterio... que nos nunca permitiremos que sté en poder de comendatario.*¹

¹ Aigua en cistella: en menys de dos anys lliura l'abadia a Pere Lluís de Borja. Lletre del rei del 26 de gener de 1500. AHN. Clero. Bernardos. Lligall 7.497.

Abans del censal

El problema essencial era que les rendes ordinàries no bastaven per atendre les demandes de la monarquia i, en particular per a Valldigna també, les demandes de la Cambra Apostòlica. En una primera etapa, que ateny fins a les acaballes del segle XIV, els abats assajaren almenys tres alternatives a fi d'obtenir fons suplementaris, amb el suport ineludible dels vassalls: l'ajuda directa, el préstec i les cises. La primera forma es dedueix d'una nota del 28 de novembre de 1353, en què l'abat Bernat Calvó obté la preceptiva llicència reial per recuperar 5.000 sous (s. a partir d'ara), lliurats al Cerimoniós per a la guerra contra els genovesos a les illes de Còrsega i Sardenya, d'aquesta guisa: *a C cristianis et sarracenis subditis dicti monasterii ipsam exigere et habere licentia impositiones sive ayudas in castro seu locis dicti monasterii... duplicando si volueritis.*²

Probablement, el préstec era el recurs utilitzat arreu amb més freqüència per haver diners ràpids. A Vila-real, en l'exercici de 1348-1349, les entrades per aquest concepte arriben fins al 38% dels ingressos globals.³ El més antic documentat a la Vall data del 1357, quan els jurats musulmans i cristians reconeixien a Eiximén López de Pomar, ric i poderós veí d'Alzira, 3.000 s. que, deien, *nobis et domino abbatis monasterii Vallisdigne gratanter mutuastis pro dandis et solvendis domino nostre regi Aragonum illustrissimo aliis tribus mille solidis, quos ipse dominus abbas serenissimo domino regi predicto... promisit.*⁴ Al cap de deu anys, el Consell, solemnement presidit pel justícia, l'alamí i els jurats, es reuneix per nomenar síndics *ad manllevandum seu ad mutuuum recipiendum* fins a la quantitat de 9.000 s., de nou per fer-ne donatiu al rei.⁵

La realitat és que els interessos s'escamotejaven, per molt que el tenor dels documents assegurassen que els préstecs es feien *gratanter*. En definitiva, els diners eren cars, i els Eiximéns López de Pomar encara no s'havien tret de sobre el ròssec de la mala consciència usurària de filiació mosaica. Les

²Havia de tractar-se, supose, dels cent prohoms més acabalats del senyoriu. ACA. Cancelleria, reg. 1.398, f. 8.

³J. A. DEL POZO: *Prohoms i camperols. Espai agrari i poder local a Vila-real (1362-1386)*. Ajuntament de Vila-real. Vila-real, 1995, p. 69.

⁴A. FURIÓ, «Diners i crèdit. Els jueus d'Alzira en la segona meitat del segle XIV», en *Revista d'Història Medieval*, 4 (1993), p. 154.

⁵AHN. Osuna, lligal 1.136 -8, notari Francesc Fiscal.

despeses bèl·liques augmentaven desmesuradament, de manera que cada senyoriu i vila del regne hagueren d'assortir-se dels mitjans adequats per recaptar les sumes demanades pel rei. Vallidigna es resistia al censal, que ja s'hi expandia sense aturador. Ara bé, de forma mancomunada, junt amb Poblet, Benifassà i Montesa presentaren una moció al Parlament, celebrat al convent de Predicadors de València, perquè se'ls consentís de recaptar cises, atesos els "molts e diverses càrrechs, los quals aquells cové subportar per rahó de la present guerra, com per altres dons e servís al dit senyor rey feyts, per los quals presten, donen e paguen grans e insuportables censals o violaris, usures, barates, que per via de col·lecta o peyta per alcuna manera no porien supportar les dites coses, ne en lo sou dels cinch-cents hòmens de cavall al dit senyor rey profferts en serví de la guerra". És així com el mestre racional, el maig de 1359, autoritza l'abat Arnau Saranyó a demanar aquests impostos directes sobre els blats, vins, carns i mercaderies, a condició que no superassen les despeses generades per la guerra de Castella, a la qual es referien els síndics eclesiàstics durant les sessions parlamentàries.⁶ Com que les dificultats financeres afectaven tot el país, que a més era escenari de les devastacions de les tropes de Pedro el Cruel, ben aviat es multiplicaren els adherents a la recaptació de cises, com Alzira o Vila-real,⁷ fins i tot sense el consentiment reial.⁸

A pesar que la Vallidigna va patir durament la guerra,⁹ i la pesta també, el bon estat de les rendes, entorn dels 40.000 s. anuals, supervisades rigorosament per les oficines econòmiques del monestir, al cap de les quals hi havia el bosser i el cellerer major, garantien eludir no sols l'endeutament, que en

⁶ Condició amb què es pretenia mitigar la demanda dels cistercencs i montesians, feta al Parlament, "que no sien tenguts retre compte de les dites imposicions al dit senyor rey o altri en loch seu": 25-V-1359, en AHN. *Clero. Bernardos*, carpeta 3.380, nº 15.

⁷ A Vila-real, a partir de l'exercici de 1362, quan ja han desaparegut els préstecs, signifiquen el 26% del total recaptat: J. A. DEL POZO, *Prohoms i camperols...*, p. 70; mentre que a Alzira, en el de 1380-81, les cises han atès el 51% dels ingressos: A. FURIÓ-F. GARCIA, «La economía municipal de Alzira a fines del siglo XIV según un libro de cuentas de 1380-1381», en *La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XVI*. Universidad Complutense. Madrid, 1985. Vol. II, p. 1.632.

⁸ És el cas de Castelló de la Plana, que de seguida aprofita el Cerimoniós per denunciar-ho i negociar la condonació de la irregularitat a canvi d'un donatiu de 10.000 s.. P. VICIANO, *Poder municipal i grup dirigent local al País Valencià. La vila de Castelló de la Plana (1375-1500)*. Tesi Doctoral inèdita. Universitat de València, 1995, p. 548.

⁹ I, per tant, les urgències fiscals: el 23 de febrer de 1366 l'abat Arnau Saranyó lliurava a Nicolau Foguet, porter del rei, 2.500 s. com a part d'una suma més alta a què s'havia compromès pels seus vassalls, per raó d'una bestreta que tot el país havia de tributar al rei per a la guerra: AHN. *Clero. Bernardos*. Carpeta 3.381, nº 11.

molts llocs començava a ser un mal crònic, sinó que a més es convertia en creditor de tercers, per via de préstecs i, heus ací la novetat, de censals. Entre els deutors hi havia el Cardenal de Santa Maria en Cosmedín (500 florins), Pere Boil, senyor de Manises (40 florins),¹⁰ el comanador de Sant Joan de l'Hospital (50 florins)¹¹ i la mare abadia de Santes Creus (600 florins);¹² amb tot, l'operació de més gran abast, ribetejada de nepotisme, fou la que l'abat Arnau Saranyó concertà el març de 1375 amb el seu germà Vicent, ciutadà de València, per un volum de 35.000 s., retornats només al cap de nou anys.¹³

La fiscalitat reial, els desastres contemporanis un darrere l'altre —guerra, pestes, caresties de productes bàsics, despoblats— afectaren desigualment els senyors d'homos terres i jurisdiccions. Molts integrants de la petita noblesa inauguren una llarga etapa de lenta decrepitud. El que sorprèn és la celeritat amb què es desencadenen les angoixes econòmiques i els destrets per remuntar les dificultats, servides ja en la safata d'un alarmant endeutament en forma de censals. El març de 1383, l'abat Saranyó denunciava en la cort de la Governació mossèn Pere de Vilanova, senyor del castell i la vall de Pop, per la morositat de 20.000 s. de pensions, més altres 6.000 de penes, per raó dels 2.000 s. que, temps arrere, el difunt mossèn de Vidal de Vilanova, el seu fill Pere i el síndic de les aljames de Murla i la vall de Pop li varen carregar per preu de 24.000 s., just al 8,33%. Com que redimir aquesta suma seria per a Pere de Vilanova “cosa fort greu e de gran càrrech, de què-s poria seguir despoblació de la dita Vall”, a precs seus l'abat consent de rebaixar el deute fins als 17.000 s., que haurien de ser liquidats en cinc anys, i després caldria

¹⁰ 17 de febrer i 12 de juny de 1382: ARV. *Protocolos*, n° 2.858, notari Bernat Pellicer.

¹¹ 24-IV-1383: *Idem*, n° 2.660.

¹² El préstec s'arrossegava d'ençà del 1378, i va originar cap a 1390 un fort i agre debat entre l'abat de Valldigna, Lluís Rull, i el monestir de la Conca del Barberà, d'on justament procedia el monjo Rull. El plet és contingut en AHN. *Clero. Bernardos*, carpeta 3382, n° 11, 13, 14 i 15; i 3.384, n° 8.

¹³ 31-V-1384. AHN. *Osuna*. Lligall 1.175 -7, notari Joan Avellà. Els trenta llargs anys de direcció de l'abadia de fra Saranyó estigueren esquitxats d'accions fraudulentos. El mateix mestre racional, Berenguer de Relat, posà en evidència l'abat quan demostrà que un compte seu no fou “clos ne finat per rahó d'alguns dubtes, i menys les raons que hi al·legà no foren trobades bastants ne sufficients”. El rei en persona hagué d'intervenir-hi per defensar-lo, atès que “és tal persona e de tal fama e conversació que no deu ésser presumit que ell en res... haja fet sinó tota leyaltat e ha guardada la indepnitat de la nostra cort”. El mestre racional no pensava el mateix; els monjos tampoc. Els 450 florins que de seguida afluíxà Saranyó eren, ben mirat, un forma molt generosa de mostrar lleialtats. Tot l'assumpte en AHN. *Clero. Bernardos*, carpeta 3387, n° 7, i ACA. *Cancelleria*, reg. 940, f. 41 v.

encara quitar el principal de 2.000 s. en quatre terminis de 500 s., cada un per preu de 6.000 s., sumats els quals fan el capital inicial de 24.000 s.¹⁴

Episodis per a un endeutament

La salut econòmica de Valldigna comença a ressentir-se en acabar la centúria. Els últims anys de regiment d'Arnau Saranyó foren desastrosos, sobretot quan engegà la creació de l'últim brot cistercenc del país, Sant Bernat de Rascanya. La fundació, el 5 d'octubre de 1381, deixà exhaustes les rendes i un seguit de plets amb l'abadia nounada de l'Horta de València. Més greu fou el terratrèmol que el 1396 es va abatre sobre la Safor. Un capítol celebrat l'any següent el recordava en aquests termes: *considerantes nimis compacientibus lamentabilem desolationem quam in ecclesie materialis et edificiorum concussione diebus istis horibilis terremotus intulit monasterio Vallisdigne*.¹⁵ Moltes cases s'esfondraren i la infraestructura elemental —ponts, sèquies, edificis— hi quedà inservible. L'anèmica corba demogràfica s'afegeix als símptomes d'un canvi que, de seguida, reflectiran unes vacil·lants i regressives rendes senyoriales.

L'orde exigeix al monestir que trameta dos estudiants al Col·legi de Sant Bernat de París; l'abat respon que no pot costejar-n'hi les despeses.¹⁶ Alhora, el rei continua demanant ajudes, 10.000 s., destinats a apaivagar la revolta endèmica dels sards. La concessió d'un nou privilegi, el 1393, per recaptar cises durant vuit anys,¹⁷ amb prou feines serveixen per a equilibrar els balanços anuals, i més si en l'endemig hi ha dispendis extraordinaris, com ara el compromís de l'abat Lluís Rull, nomenat capellà de Benet XIII, de subvenir amb 4.000 florins per a l'arranjament del Cisma. En aquest context de rendes malmeses, però de demandes reials i papals incessants, Valldigna

¹⁴El tenor dels acords és més llarg i pormenoritzat. Mossèn Vilanova i les aljames durien, al seu risc i despesa, les pagues; si de cas tractassen de cercar favor o intercessió del rei o la reina o de qualsevol altra persona per sobreseir el deute, el pacte, signat en la casa que Valldigna posseïa a València, no tindria cap validesa. Vilanova pagaria les despeses del saig, del porter de la cort i dels documents redactats. A més, el senyor s'obligava a obtenir l'aprovació de les aljames, en el termini de quatre mesos: ARV. *Protocols*, n° 2.660, notari Bernat Pellicer.

¹⁵AHN. *Clero. Bernardos*, carpeta 3.386, n° 15

¹⁶*Idem*, 3.386, n° 15.

¹⁷ACA. *Cancelleria*, reg. 1.902, f. 181, i 1903, f. 201.

acudeix a l'expedient del censal, si més no des de 1393.¹⁸

Però els contorns dels prestamistes, i la geografia de les sol·licituds, es distingeixen a partir de la segona dècada del segle XV. La noblesa sembla, però, que avantatja els patricis cansats de mercadejar i aquests, al seu torn, s'hi aboquen amb més assiduitat i convicció que els mestres artesans i les institucions eclesiàstiques. Les dones de tots els grups aporten dots constituïts per censals, però sobretot compren pensions com autèntiques assegurances de vida sense risc. València indiscutiblement s'erigeix des del principi com el centre distribuïdor de capitals. Només una vila li disputa seriosament clients: Gandia. La cort ducal d'Alfons el Vell i Alfons el Jove reuneix una nòmina conspícua de nobles, notaris i homes d'afers mercantils que desvien part de les seues rendes i beneficis cap a la font nutrícia dels censals. Així, dels vuit que Valldigna almenys en carrega entre 1393 i 1417, cinc van a parar a la capital de la Safor.¹⁹ Però les dues quantitats més gruixudes, 5.200 i 4.000 s. respectivament, s'obtenen a València.

L'una i l'altra quantitat tenen una semblant destinació, la Cambra Apostòlica, creada el 1379 per Pere el Cerimoniós a efectes de centralitzar les rendes consignades a una Església cismàtica, fins que en fossen distribuïdes al just pontífex. Si el primer carregament l'assumeix exclusivament el monestir,²⁰ el segon recau sobre la responsabilitat de l'aljama. En efecte, per pagar la vacant i *annata*, que ascendien a 12.000 s., l'elet abat Pere de Sant Joan posava el 1415 com a penyora la seua Vall d'Alfàndec, que era com també es coneixia la Valldigna. Al cap de dos anys, els procuradors de l'aljama, per tal d'evitar les execucions ja engegades pels comissaris apostòlics, decidien carregar a Francesc de Vila-rasa, donzell de València, un censal de 283 s. amb què reunien 4.000 s.²¹

¹⁸ El 30 d'agost de 1396, el prevere de Gandia Jaume Agulada rep 300 sous del censal que en dues meitats, a Nadal i Sant Joan, li feia Valldigna des del temps de l'abadiat Joan Escrivà, l'últim any de regiment de la qual és 1393. AHN. *Osuna*, lligall 1.136 -7, notari Francesc Fiscal.

¹⁹ Es tracta d'Alamanda de Vilarig, de la casa del duc, mossèn Joan de Cabrera, la seua vídua Alamanda, el notari Ramon Agulada i el seu germà el prevere Jaume Agulada.

²⁰ El 4-VI-1415, Valldigna carrega 400 s. censals a Joan Rojals, ciutadà de València, pel preu de 5.200 s. Document publicat per M^ÀM. CÀRCEL, «El monasterio de Valldigna y el Cisma de Occidente», en *BSCC*, LVI (1980), pp. 667-705.

²¹ 20-II-1417: AHN. *Clero. Bernardos*. Carpeta 3.338, n° 2. No hi ha constància documental que se'n carregassen altres dos fins obtenir els 12.000 s. que l'abat devia. Per tant, els 8.000 s. restants es recaptarien per via directa de col·lecta.

No era la primera vegada que la comunitat camperola assumia un censal. Per aquests anys, els seus síndics estenien diversos rebuts de pagament de pensions. En l'òptica senyorial s'ha instal·lat el principi de sol·licitar als seus vassalls d'implicar-se en censals, com a fermances o com a directes responsables, quan les rendes del domini no basten per fer front a la panòpia de compromisos.²² Una amenaça més, doncs, plana sobre la comunitat camperola, que podia fer-se més o menys realitat segons els escrúpols dels abats.

Amb tot, el 1422 el deute censal no se n'eixia del control dels monjos. Tan sols n'hi havia pendent un de 283 s., 8 diners (d. a partir d'ara), que en termes globals de les rendes monàstiques —39.792 s., 5 d.— suposava tan sols el 0,71% de la despesa anual. No és estrany, doncs, si l'exercici comptable es tancava amb un superàvit, bo i contrastant amb les finances contemporànies de certs municipis, afectades ja brutalment pel deute consolidat.²³

Berenguer de Vic no havia professat mai a Valldigna, però en pren la màxima dignitat gràcies al suport del seu llinatge, oriünd de Xàtiva, cada vegada més important entre els poderosos del regne. Un germà, Jeroni, ambaixador del rei, fa les oportunes gestions a Roma; un altre, Guillem, *venit cum gente armorum* a la Vall per donar un colp de força a la candidatura del monjo de la família. Si fins ara el censal havia estat una solució extrema, que ha mobilitzat el capital modest de 18.625 s., Berenguer Vic l'empra almenys en divuit ocasions entre 1426 i 1435, per un import de 70.194 s.

Quan el rei segrestarà les rendes a causa d'una administració càdica administració, i els pares visitadors de l'orde s'hi presenten a reformar la comunitat, tindran l'ocasió d'escoltar un seguit de denúncies inversemblants. De totes elles, la que més ens interessa és la que es refereix a censals per valor de 16.500 s., per pagar una vegada més els drets a la Cambra Apostòlica i al

²² La incògnita passa per distingir quan els interessos i el quitament del censal corresponen al senyor i quan a la comunitat. Així, per exemple, el bosser pagà les pensions d'un mateix censal el 1422, 1423, 1429 i 1434, però la paga d'agost de 1430 anà a càrrec de l'aljama. De la mateixa manera, el censal que fou liquidat per l'abat Palasí, el 1445, fou amb diners provinents de recursos de l'abadiat, en particular de l'arrendament del trapig. En el sempre complex univers de les rendes senyorials, hi ha negociacions, trasferències, pagaments a compte, anticipacions que se'ns escapen, i tot plegat obscureix la possibilitat d'esbrinar qui realment paga i fins la mateixa administració del deute censal.

²³ A Castelló de la Plana, per exemple, els interessos dels censals absorvien el 51% del pressupost anual. Vegeu de P. Viciano, «Ingrés i despesa d'una vila valenciana del Quatrecentes. Les finances municipals de Castelló de la Plana», en *BSCC*, LXVI (1990), p. 649.

Col·legi de Cardenals, *onerata cum vi et violentia abbatis*.²⁴ Aquesta violència era, sens dubte, la protagonitzada pel seu germà Guillem. Prou que tindrà ocasió d'agrair-li-ho. Així, el 1431, Berenguer li cedeix un solar per a la construcció d'un trapig al Ràfol, dins els termes de la Vall d'Alfàndec. Passen dos anys i el meravellós enginy productor de sucre ja ha entrat en funcionament. Damiata, la muller d'en Guillem, aleshores conseller i cambrer del rei, li'n traspasa al cunyat el domini útil: *quoddam casale noviter constructum et operatum in loco de Rafol ad opus çucari faciendi, operandi, refinandi et preparandi, cum formalibus, molendinis, prempsis, calderis, perolis, motlis et aliis apparatibus et fornimenetis*. Ara bé, l'operació té un preu, 24.000 s., que caldrà satisfer en el termini de quatre anys, més altres 2.000 d'interès anual; això és, un censal a càrrec de l'aljama i el monestir al for del 8,33%.²⁵ Una operació obscura en profit d'uns Vic llançats de ple a la producció del sucre, com ho palesa la propietat també del trapig proper de Xeresa.

Quan Llop Palasí es fa càrrec de l'abadia, tenia al darrere seu una llarga experiència almenys de vint-i-vuit anys de professió cistercenca, com a cellerer major, síndic del monestir i capellà de la reina. Dedicà totes les seues energies, que no eren poques, a reparar les vies d'aigua d'una abadia a la deriva. Abans que res calia endegar les finances, començant per reduir els dispendis personals, que s'havien disparat durant el foll regiment del Vic. Amb aquesta confiança, la comunitat camperola es compromet a fer un esforç per reduir el deute consolidat, que rondava els 30.000 s. A tal efecte elegeix representants amb una doble tasca; d'una banda, convèncer els creditors de reduir l'interès del 8,33% a un de 6,66%; i d'altra, si no prosperàs la iniciativa, de carregar censals a aquest for per quitar els anteriors més cars. La veritat és que amb els 23.500 s. que els camperols esperen recaptar, podran també preparar les terres i planters de canyamel, destruïts per la rigorositat de l'hivern anterior; i a més, sembrar dacsos i panissos, *et signanter pro arrocis*,

²⁴ La denúncia dels jurats no era cap invenció producte de la insídia: el 8 d'abril de 1429, el capítol del monestir, presidit per fra Berenguer, i el consell de la Vall d'Alfàndec, reunits en la cambra abacial, nomenaven fra Llop Palasí, Mahomat Ambedua de la Taverna i Abdulquerim Cortoví de Simat, per carregar censals que no ultrapassassen la xifra de 16.500 s., necessaris per pagar els 10.000 s. de l'*annata*, 4.500 s. a la Cambra o Col·legi *pro minuta servitia et consueto similiter pro dicto novo obtentu*, i altres 2.000 s. pel dret de segell de la butlla i la seua expedició: AHN. Clero. Bernardos. Carpeta 3.389, n° 4.

²⁵ 31-VII-1433, pergami: ARV, Clero, lligall 780, caixa 2.033-34; i 788, caixa 2.057-58, en un procés del segle XVI.

*que bene et utiliter probant in dicta Valle, pro quibus hoc anno intendimus multas cequias abstrahere, et etiam molendinum arrocereum de novo facere et construhere in Valle dicta.*²⁶ Ben poques vegades els carregaments acomplien l'objectiu d'inversions productives. Fra Palasí, doncs, acabà amb gran part dels censals vells, sobretot el que venien pagant-se d'ençà del 1417 als Vila-rasa i després a un mestre artesà de València que l'havia comprat, i la memòria monacal bé que recordarà aquesta tasca de profilaxi domèstica,²⁷ malmenada de seguida pels vuit censals per un import superior als 35.000 s. de capital que Pere Baldó, elet el 1451, subscrigué per pagar les despeses i altres afers relacionats amb la seua l'elecció.

El problema essencial, el pagament de pensions i reembossament de capitals, ni tan sols quedava ajornat, perquè calia recórrer a noves emissions de deute. Les relacions amb la senyoria es feien cada dia més difícils. El rei demana a Valldigna;²⁸ Valldigna només hi pot respondre implicant els seus camperols. El codi de les rendes ordinàries és sagrat, inalterable. Els abats intenten endurir la via jurisdiccional, com ara reclamar una taxa per les sofres —treballs personals—, immiscir-se en les herències dels moros, obtenir serveis gratuïts. El gruix de les rendes agràries, el *magram*, roman fix. Però les despeses i la fiscalitat reial no s'aturen. El censal continua sent la vàlvula d'escapament, a desgrat de l'aljama, perquè sap ben bé *quod secundum stilum Curie Gubernationis vassalli executantur et possunt executari per debita dominorum suorum, et totum damnum veniret super nos et bona nostra.*²⁹

²⁶ 17-IV-1443: AHN. *Osuna*. Carpeta 123, doc. 1.

²⁷ *En tiempo y por industria deste* —escriu un monjo anònim de finals del Cinccents, referint-se a Llop Palasí— *fue descarregado el censal de 3 mil sueldos que se hazía a Juan Celma, jubonero*: Ferran GARCIA-Josep TRENCHS, «Un abaciologi del monestir de Valldigna (1295-1536). Una crònica monàstica medieval», en *Estudios dedicados a Juan Peset Aleixandre*. Tom II. Universitat de València, 1982, pp. 97-127. Cap a 1448 encara en quedaven d'altres per lluir. En un memorial confeccionat per un monjo rebel —rebel al nou abat Pere Baldó—, hi anota que cada any el monestir paga 1.312 s. 6 d., d'uns censals per valor de 17.020 s., «que frare Vich carregà, ut dicitur, per pagar la vagant del abadiat quant entrà»: ARV. *Clero. Valldigna*, lligall 751, caixa 1.955.

²⁸ En concret, 1.500 florins per sufragar els ballesters tramesos a Itàlia, que ha ofert el nou abat Pere Baldó, a repartir en dues meitats entre el monestir i l'aljama, lògicament a través del censal. Tot siga dit, que els monjos s'oposaren a la generositat de fra Baldó i fins i tot empresonaren els síndics de la Vall per impedir-ho. El batle general hagué d'intervenir-hi, el juny de 1448, a favor dels moros, és a dir, a favor del Magnànim: ARV. *Batlia*, 1.150, f. 271 i 272v; el sindicat en APPV, n° 26.755, notari Bernat de Sant Martí, i els carregaments en AHN. *Osuna*, carpeta 1.123, n° 5 i 6.

²⁹ 30-I-1450. AHN. *Clero. Bernardos*. Carpeta 3.390, n° 17. Parauls que precedeixen el sindicat de Maçot Bisquert i Alf Gàlip per al carregament de 800 s., necessaris per a l'obtenció de 12.000 s., que el monestir ha de lliurar al Magnànim, arran de la taxa de 4 s. per lliura sobre els béns

Llarg i dur epíleg medieval

El període comprès entre 1460 i 1530 es podria resumir en el desig monacal de traure's de sobre el llast feixuc dels abats comendataris. El reis fan i desfan al seu antull, disposen de l'abadia com d'un peó magnífic en tauler d'escacs d'una política autoritària que, generosament, premia aliats, familiars, fidels servidors. El monestir se salva, a pesar de la magnitud de les exaccions extraordinàries, gràcies a la salut recuperada del senyoriu. Arrere queden les pestes, el record de la guerra, els camps abandonats. Lentament, les alqueries ixen de la convalescència: el sucre i l'arròs resulten un èxit; la morera ho envaeix tot, el regadiu i el secà; la lluita és particularment obsessiva contra les marjals; en fi, la Vall d'Alfàndec prospera i sembla que és plena com mai de pobladors. Les rendes, doncs, no sols es recuperen sinó que, en l'espai del segle que va de 1430 a 1530, es dupliquen, fins arribar i superar el sostre dels 70.000 s.

Només aquesta embranzida pot sustentar l'esforç de monjos i pagesos, també les angoixes, des que Joan II, amb la preceptiva butlla del 5 de setembre de 1460, posa al cap de l'abadia el seu fill Joan d'Aragó, arquebisbe de Saragossa. De res serveix la impugnació de la comunitat, ni tampoc les queixes d'algun valedor de la legalitat foral, si al capdavant l'escollit pel monarca era un *estranger* del regne. Els comendataris, tret d'un breu parèntesi entre 1498 i 1502, regentaran Valldigna fins 1530.

Les xifres esbalaeixen. Durant els quinze anys d'absentisme de Joan d'Aragó es carreguen vint-i-un censals, que vessen la quantitat de 177.820 s. L'arquebisbe reclama donatius, sol·licituds puntuals, contribucions per a un coronatge, però sobretot ajudes en diverses avinenteses per socórrer el pare, ateses les *conspirationis per multis ex catalanis adversum prefatam magestatem regiam*.³⁰ A voltes, sota una urgència reial o una necessitat col·lectiva, no hi havia més que una pura i simple demanda del comendatari.

eclesiàstics del regne. La queixa no era cap fórmula retòrica. Generalment eren els jurats de l'aljama els qui havien de suportar les escripcions de béns com a conseqüència dels manaments executoris instats pels creditors. Els exemples són nombrosos, però heus-ne ací un només: el 22 de maig de 1425, mossèn Bernat de Vilarig, hereu de la seua mare Alamanda, tramet per mitjà del justícia de Gandia un manament executori dirigit a l'alamí, jurats, vells i aljama. I Saat Tastavell, alamí i procurador de l'aljama, caplleva béns per valor de 100 s. corresponents a la paga endarrerida: ARV. *Clero, Valldigna*, lligall 849, caixa 2.226-27 (fragment del *Llibre del Justícia*).

³⁰ 11-III-1465. AHN. *Osuna*. Carpeta 13, n° 10-11.

Pèssimes excuses que, probablement, desvetlen la mala consciència senyorial, en la mesura que els protocols dels carregaments repeteixen termes clixés, usats en cada racó del país, mitjançant els quals s'exalta la generositat comunitària o, més aviat, l'oposició silenciada. En el llarg preàmbul que encapçalava el consell general, reunit el 3 de juliol de 1469, s'hi al·legava que el motiu per al carregament de 10.000 s. radicava, d'una banda, en la compra de blats per a pal·liar la mala anyada causada per una plaga de llagosta, i d'altra, continuar ajudant el rei en la guerra civil del Principat.³¹ Una setmana després, tanmateix, Jaume Llàtzer, procurador i tresorer de Joan d'Aragó, reconeixia rebre aquesta suma dels *legalis et fidelis vassallis*, de mans dels síndics Mahomat Alfarnal i Abrahim Arramí, *in adiutorium et subventionem ac gratiam propter tam longuam et acerbissimam infirmitatem virtuossissime et perfectissime senyor abat*.³²

La primera oportunitat per recuperar el nomenament abacial, es presenta a Valldigna a finals de 1475, quan arriba la notícia de la mort del primer comendatari. El rei només hi cedia just aconseguida la promesa del nou elet, el que havia estat fins ara prior Joan Roís de Moros, de lliurar-li 100.000 s., per via òbviament de censals i amb la fermança de les aljames. L'espant havia de fer tremolar totes les cases de les alqueries, la clausura monacal també, perquè molts monjos consideraren que tal demanda era literalment un abús. El 7 de juliol de 1476, el rei escriu a les aljames i es mostra "meravellat" perquè no han volgut donar-hi fermança, a pesar del document d'indemnitat del monestir, i perquè han presentat sengles recursos al governador i al batle general.³³ En una segona lletra, expedida al cap de vint dies des d'Estella, instava al Mestre Racional, Lluís de Vic, major diligència en recollir els 100.000 s.; mentrestant, Joan II hi retindria presos els dos síndics de la Vall *que són venguts ací per la dita causa*.³⁴

El 29 de juliol, els moros es reunien davant del monestir per retre homenatge al nou pastor de la comunitat. El seu germà, Gil Roís de Moros, en qualitat de justícia, els llegia els manaments reials, que l'autoritzaven a procedir contra les seues persones i béns. Els camperols hi responien amb la intenció d'obeir, però com n'eren "molts pochs", es retenien acord per al dia

³¹ AHN. Osuna. Carpeta 123, n° 12.

³² 10-VII-1469. APPV, n° 22.877, notari Pere Masó.

³³ *Idem*, n° 10.925, notari Joan del Bas.

³⁴ AHN. Clero. Lligall 7.497.

següent. L'endemà, després d'escoltar de nou les provisions del rei, "los dits moros parlaren e comunicaren entre si e tingueren diverses col·loquis e parlaments. E, après, havent parlat e comunicat entre si, foren discordes e divisos, com los uns volien que lo dit senyor rey fos servit e sos manaments obehits, e los altres deyhien, e la magor part, que no hera cosa fahedora ni eren tenguts fer tal fermança, qual lo senyor rey manava, car era destruir-los e levar-los tota lur substància e manera de viure". Davant les diferències de criteris, calgué una tercera convocatòria, la més nombrosa de totes, en reunir dos-cents vuit "moros antics", els quals finalment nomenaven Saat Alafrà i Amza Munder síndics perquè, junt amb fra Joan Colom, carregassen censals fins 100.000 s. Curiosament s'hi silenciava la demanda del rei i, en el seu lloc, s'hi al·ludia a la necessitat de reparar el castell i l'edifici monacal, i a la fretura de carn i forments per a sustentació de les aljames i del monestir, ja que els aiguats de l'any anterior havien impedit la sembra.³⁵

Afortunadament per a monjos i pagesos, els censals no arriben a contractar-se. Roís de Moros parteix cap a Poblet i el rei lliura l'abadia a Roderic de Borja. En el projecte del cardenal de construir un senyoriu per a un dels seus fills, el monestir i la Vall d'Alfàndec havia de ser alguna cosa més que una base d'operacions. Durant vint-i-dos anys ininterrompudament Vallidigna és en mans borgianes, de Roderic (1476-1491) i de César (1491-1498). Els procuradors de l'un i l'altre posen fre a la sagnia oberta per Joan d'Aragó, donant llicència per carregar censals a menor interès per quitar-ne d'anteriors, *pro evitandis sumptibus et expensis que de continue in exequationibus dictorum censualium iam oneratorum cotidie sunt per creditores Vallis eiusdem qui sine aliqua tarditate et misericordia suas pensiones habere et recipere*.³⁶ Però, qui va a traure'n profit de l'esforç de quitaments serà Roderic de Borja, ja que a través dels seus procuradors, especialistes en artificis comptables, es convertirà en el principal creditor de la Vall en acceptar dos carregaments, al 6,25%, de 26.500 i 44.500 s.³⁷ De seguida disminuïren les angoixes pels endarreriments de les pensions. El futur Alexandre VI es mostrava més flexible a l'hora de rebre les pensions, tant que *continue*

³⁵ APPV, n° 10.925, notari Joan del Bas.

³⁶ 25-VIII-1478. APPV, n° 24.323, notari Jaume Piles.

³⁷ 10-III-1480: ANH. Clero. Bernardos. Carpeta 3.391, n° 17; 14-III-1480 (*Idem*, 3.391, n° 18). Una part dels censals (10.000 s., i la pensió de 625 s.) passen, primer, a Jofré de Borja el 22-XI-1483 (*Idem*, 3.392, n° 4), i vuit dies després a Pere Lluís de Borja (*Idem*, 3.392, n° 6).

prorrogationes faciut dicte aljame, mentre que els altres censalistes eren rígids i implacables. Un nou manlleu de 13.000 s. oferiren els Borja, en aquesta ocasió el duc de Gandia Pere Lluís, per tal de procedir a quitaments més onerosos.³⁸

Les iniciatives per recuperar el control del monestir se succeeixen amb la mateixa reiteració que els fracassos. Però els cistercencs són tossuts. Quan poden reunir cabals convinents, obren el cor generós del Catòlic, però fan dues successives eleccions d'abat en un parell de monjos tan vells que al cap de dos anys cada un de regiment passaven a millor vida; i a la tercera el rei retornava a la comenda. En una ocasió és per al seu fill Alfons, en una altra per a un infant dels Borja, també anomenat Alfons, fill del duc de Gandia. Com més necessari es presentava per a l'abadia un home fort, un abat competent i enèrgic, més fervents eren les maquinacions d'un rei vell i xacrós.

La temperatura política del país es degradava a la carrera, i els odis ètnics fabulaven secretes aliances dels moros valencians amb el turc que avançava irresistiblement per la Mediterrània. Quan les Germanies esclaten, els revolucionaris de la Ribera i de la Costera —molts d'ells, tot siga dit, endeutats amb els rics mahometans de la Vall— voldran tallar les suposades connivències islàmiques dels valldignencs amb la Mitja Lluna per mitjà de massives immersions en les sèquies, a mena de baptisme redemptor i expeditiu. El 2 de desembre de 1522, el monestir demanava llicència al governador per carregar censals fins la suma de 4.000 s., ja que “per rahó e causa dels dans, robos e incendis fets per los ajermanats de la ciutat de Xàtiva e vila de Algezira, la dita Vall s'es restada y huy en dia està despoblada, que en aquella no habiten moros ne persones algunes com les hajen cremat pus de cent xixanta cases e robat los béns mobles que en aquelles tenien e los fruits y splets de les terres. Y per la dita rahó, los religiosos, frares conventuals del dit monestir e los altres que serveixen en la dita casa, no podent cobrar ni rebre les rendes que dels moros de la dita Vall reben... pereixen de fam, no tenint com no tenen altres rendes per a la sustentació... sinó les rendes que dels moros de la dita Vall reben”.³⁹

Valldigna es precipita, com tot el regne, en la mediocritat. El monestir s'encongeix a dins els seus termes, perd aquella pàtina gòtica d'un prestigi

³⁸ 2-III-1488: AHN. *Clero. Bernardos*. Carpeta 3.392, nº 8.

³⁹ ARV. *Clero. Valldigna*. Lligall 732, caixa 1.905.

incontestable entre les institucions eclesiàstiques del país. Imputar la responsabilitat de la reculada en exclusiva als comendataris —al rei, en definitiva— fóra excessiu, però hi havia algun fons de raó si els mateixos monjos els censuraven pel fet d'estar preocupats “tant solament de collir les rendes, mentre que els béns del monestir los han vist sempre mal tractats, derrocats, incults los orats, carregats, erms, pedregats, fets de manera que fruyts ninguns se'n podia haver d'ells”.⁴⁰ Quan Valldigna recuperava finalment el nomenament de l'abat, era, una vegada més, a través d'un brutal esforç financer i d'unes maniobres del prior, Gaspar Bellver, que per descomptat se'n reservava la dignitat, més tard denunciades pel capítol monacal i per la comunitat camperola. El monestir cistercenc més important del País Valencià encara l'Edat Moderna sense haver trobat una solució als ròssecs dels censals.

Valldigna en el mercat censalista

Els monjos i els camperols de la Valldigna s'incorporaven relativament tard l'allau censalista que, de cap a cap del país, devorava les hisendes locals. Quan hi ha constància documental del primer manlleu, entorn del 1393, ja feia prop de mig segle que determinades viles del país assajaven aquesta via expeditiva obtenció de capitals, després dels èxits obtinguts en el camp privat des d'almenys les acaballes del segle XIII. Però la incorporació és féu amb tal rapidesa, que prompte els depassaria en la cursa. Si Alzira, entre 1351 i 1525, en subscriu 70, de censals, i Cullera 77, entre 1390 i 1500,⁴¹ Valldigna n'arriba als 87 durant els cent trenta-set anys que van de 1393 a 1530. En qualsevol cas, quedava molt per sota dels 252 que la vila de Gandia va subscriure entre 1359 i 1524,⁴² i per descomptat d'una València que hagué d'obrir les oficines de la Claveria dels Censals i la Claveria del Quitament per tal de millor gestionar el deute de la tresoreria municipal.

⁴⁰ 25-VI-1520. AHN. *Osuna*. Lligall 799 -28.

⁴¹ Dades extretes d'A. FURIÓ, «Crédito y endeudamiento: el censal en la sociedad rural valenciana (siglos XIV-XV)», en *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica, ss. XII-XIX*. Institución Fernando el Católico. Saragossa, 1993, p. 520.

⁴² V. OLASO, «L'endeutament censal a la vila de Gandia durant la Baixa Edat Mitjana», en *Ullal. Revista d'Història i Cultura*, nº 11. Gandia, 1987, pp. 51-64.

QUADRE 1
Els censals d'Alzira, Cullera i Valldigna

	<i>Període</i>	<i>Censals</i>	<i>Pensions</i>	<i>Capitals</i>
<i>Alzira</i>	1351-1525	70	45.319 s.	594.378 s.
<i>Cullera</i>	1390-1500	77	45.233 s.	653.288 s.
<i>Valldigna</i>	1393-1530	87	55.473 s.	849.908 s.

Les dues viles de la Ribera han efectuat el major esforç fiscal durant els anys anteriors a 1440. L'eufòria censalista correspon, comptat i debatut, a una fase de relativa bona salut econòmica que ha resistit els daltabaixos agraris i demogràfics. La precipitació en una greu crisi cap a mitjan segle frena el recurs al crèdit, però complica l'oxigenació del deute consolidat. I és que l'exacerbada política censalística sol traduir dificultats greus de liquidesa. Gandia, sota la pressió dels ducs Trastàmara a partir de 1425, arriba a una situació de fallida que en precipita el traspàs als Borja. L'escalada de Valldigna no sols coincideix amb la concessió de l'abadia als comendataris, sinó també amb el redreç del senyoriu, els efectes del qual se senten més promptament i amb més vigoria en la Vall d'Alfàndec que en les granges i alqueries que posseeix per la Vall d'Albaida, la Ribera i l'Horta.

Si la mitjana de censal/any no vessa diferències sensibles entre Valldigna i les viles properes, és en els quitaments on observem una política contrastada. A pesar dels excessos d'abats com Berenguer Vic o el primer comendatari Joan d'Aragó, hi hagué sempre prudentes mesures per al cíclic lluitament dels vells censals, abans dels deu anys si més no en cinquanta-una ocasions documentades. De vegades s'acudia a una contenció de les despeses generals, d'altres a nous carregaments a menor interès, fins al 5,88%, quan el for hegemònic era el del 6,6%, després del període inicial, que es tancà cap a 1440, en què se n'havien obtingut entre el 7,5% i el 8,33%. D'aquesta manera es podien pagar de forma puntual i seriosa les pensions,⁴³ però, sobretot, s'impedien

⁴³ La pensió mitjana se situa entorn dels 640 s., per damunt dels 500 s. i 600 s. de Castelló i Cullera respectivament, i lleugerament inferior als 650 s. d'Alzira. Amb tot, cal fer aquesta preci-

aquelles acumulacions esfereïdores que dugueren al col·lapse financer de municipis com el de Castelló de la Plana, Borriana i Gandia o, encara pitjor, a la pèrdua del mateix senyoriu per part de llinatges senyoriais enfonsats en el toll de deutes colossals.⁴⁴

La societat valenciana medieval fa l'efecte que s'ha escindit en dos

<i>Període</i>	<i>Censals</i>	<i>Pensions</i>	<i>Capitals</i>
<i>1393-1460</i>	37	11.616 s.	155.760 s.
<i>1461-1530</i>	50	43.857 s.	694.148 s.
TOTAL	87	55.473 s	848.908 s.

campes, separats precisament per la xarxa dels censals. En l'un frisen els endeutats, en l'altre pateixen els creditors; i n'hi ha que es troben en l'una i l'altra banda alhora. El censal va activar el mercat de capitals i contribuï a oxigenar l'economia valenciana, però en traspasar el llindar del segle XV fa la impressió que per a molts inversors suposa la fi d'operacions d'alt risc, com els mercaders, bo i marcant el pas, sovint en qualitat de *ciutadans*, a esferes menys productives però més segures i relaxades. D'altres, notables

sió: durant l'època dels abats perpetus la pensió mitjana només és de 303 s., índex de la prudència i de la poca representativitat dels censals com a forma d'ingressos extraordinaris. A partir de 1460, la pensió ateny els 877 s.

⁴⁴ J.L. PASTOR ZAPATA ha desvetlat el cas d'Hug de Cardona, les alqueries del qual passaran a mans dels Borja: «Censales y propiedad feudal. El Real de Gandía: 1407-1550», *En la España medieval*, IV. Madrid, 1984, pp. 733-766; i també, *Gandia en la baixa Edat Mitjana: La Vila i el Senyoriu dels Borja*. CEIC Alfons el Vell. Gandia, 1992, pp. 207-223. Castelló ha estat estudiat per Pau VICIANO: «Ingrès i despesa...»; i Borriana també per P. VICIANO, "Fiscalitat i deute públic al País Valencià. L'administració de la vila de Borriana a mitjan segle XV", en *AEM*, 22 (1992), pp. 513-533.

⁴⁵ Cal indicar que en certs casos he hagut de calcular ara el capital i adés la pensió a partir dels valors mitjans que assoleixen pels mateixos anys. Per tant si la suma no és totalment exacta almenys reflecteix de ben a prop la tendència dominant.

representants de la cavalleria, han estat perspicaces per sumar-se al negoci del futur, conscients de la inconsistència de les rendes jurisdiccionals i territorials d'uns senyoriis minúsculs.⁴⁶ I al darrere, amb menys assiduitat perquè els recursos són menors, els estalonen professions liberals com la dels metges, la del venerable ofici de les lleis, la de la notaria i les escriptures i, en fi, la dels mestres artesans afavorits per la fortuna. Els eclesiàstics, per la seua part, més aviat sembla que se situaren en el cantó dels sol·licitadors de préstecs.

Però el censal no s'entén sinó és en el si d'un model matrimonial com el valencià, en què la mort prematura de l'espòs, per imperatius biològics però també per la violència d'uns temps durs, aconsellava destinar una bona part de l'herència cap aquestes pòlisses de rèdits permanents, repartits generalment en dues pagues anuals. Les dones, si decidien viure la viudetat com una condició permanent, disposaven així dels recursos imprescindibles. I si resolien de tornar a casar-se, els dots segurs i els censals possibles eren un esquer d'eficàcia infalible per atènyer els objectius conjugals, mentre que els tutors tenien cura de les lleixes als orfes. Les mares cercaven un nou espòs i, amb dramàtica freqüència, la progenitura hi era un destorb. Ara: quan els fills seran majors, també veuran els pares vells com una nosa. Els plets pels béns de les unes i dels altres suggereixen unes relacions familiars molt distants de l'estima.⁴⁷ Els censals, doncs, signifiquen un mínim d'independència per a tots els integrants de la família, al marge de les recances encreuades o de les estratègies puntuals de veritables abandonaments i desemparances.

La cartera de creditors documentats de Valldigna reflecteix fil per randa aquest calidoscopi sociològic de la València de la Baixa Edat Mitjana i, al seu torn, el paisatge notarial i la maquinària judicial hegemònics de la documentació contemporània.

⁴⁶ Els senyors de Catarroja, cap a 1430, obtenien 15.000 s. anuals en concepte de pensions censalistes, mentre que les rendes agràries els reportava només 10.000 s. Veieu de P. VICIANO, *Catarroja: una senyoria de l'Horta de València en l'època tardomedieval*. Catarroja, 1989, pp. 97-114.

⁴⁷ En el benentès que capteniments com aquests depassen la frontera ètnica, per tal de marcar un tret estructural de la sociologia urbana, o així ho vaig percebre per als jueus i conversos del país a «Observant famílies», en *Revista d'Història Medieval*, 4 (1994), 207-226.

QUADRE 3
Sociologia dels creditors de Valldigna

	<i>Homes</i>	<i>Donzells</i>	<i>Viudes</i>	<i>Orfes</i>	<i>Total</i>
<i>Nobles</i>	12	4	5	1	22
<i>Ciutadans</i>	20	-	3	-	23
<i>Mercaders</i>	6	-	1	2	9
<i>Notaris i escrivans</i>	11	-	-	-	11
<i>Metges</i>	2	-	1	-	3
<i>Artesans</i>	5	-	-	-	5
<i>Altres</i>	-	-	-	-	7
<i>Institucions eclesiàstiques i hospitalàries</i>	-	-	-	-	7
TOTAL	56	4	10	3	87

El predomini dels grups burgesos és incontestable, tant en nombre com en el volum global dels capitals. També és cert que els préstecs censals més importants —de 24.000 a 88.000 s.— lliurats als cistercencs correspongueren generalment a la més alta i selecta aristocràcia, laica i eclesiàstica: Guillem de Vic, Roderic de Borja, el bisbe de Tortosa, Jeroni de Vic, Alfons de Borja i el Comanador de Montesa. El liderat dels prohoms de la ciutat havia de ser general arreu del país, i ens alerta de l'allau de capitals que van ser desviats de l'esfera empresarial, mercantil o industrial, de conseqüències greus per a l'economia productiva del país.

QUADRE 4
Grup de creditors

	<i>Cullera</i>	<i>Borriana</i>	<i>Gandia</i> ⁴⁸	<i>Valldigna</i>
<i>Nobles</i>	29	11	83	27
<i>Grups urbans</i>	44	24	146	52
<i>Institucions eclesiàstiques i hospitalàries</i>	4	5	18	7
<i>Desconegut</i>	4	9	5	1
TOTAL	77	49	252	87

La procedència dels censalistes, finalment, assenyala l'hegemonia indiscutible de València, 71 del total de 87 sol·licitacions, és a dir, el 81,6%. Els veïns dels caps de comarca encara pogueren subministrar algun que altre capital, i així intervenir més directament en les vicissituds polítiques locals. Valldigna, una societat essencialment de llauradors amb turbant, limità el fenomen dels censals al circuit privat, i en la major part dels casos en mans de forasters cristians de pas, els quals al seu torn no podien competir tampoc amb la potència dels grups urbans especialitzats en la succió de pensions. Gandia, amb vuit operacions, i Alzira, amb quatre, palesen només la immediatesa geogràfica i les mediacions de l'amistat o la coneixença; un préstec obtingut a Manises, tanca insòlitàment l'exigua geografia de les subscripcions conegudes.

Emfasitzar, doncs, la suma fantàstica de sous que durant la Baixa Edat Mitjana traspassaren les muralles de la capital fóra redundant. El més greu és la pèrdua de recursos locals, desviats cap al consum privat, l'oci improductiu, el luxe, el clientelisme polític i, per descomptat, el servei degut al rei. El més greu també és que fa la sensació que com més s'accentua el parasitisme dels patricis, més recula la veu de València com a caixa de ressonància dels interessos col·lectius del regne. Les fallides de les hisendes locals seran coartades

⁴⁸ Les dades referents a Gandia me les ha subministrat molt amablement Vicent Olasso.

hàbilment aprofitades, pels Trastàmara, per retallar les ales de l'autonomia municipal, i senyorial, com hem vist en el cas de Valldigna, on fins i tot s'arroguen el nomenament abacial. No es trobaren sols en aquest afer; hi comptaven amb el suport i les pressions enèrgiques dels prestamistes de la capital, convençuts de les bondats autoritàries com a profilaxi per redreçar les exsangües rendes de viles i senyories i així poder cobrar els retardaments. La dimensió política del censal, en el si de les claudicants institucions forals, és una derivació de l'empantanegament financer al qual no caldria perdre-li la pista.